

tano. Las piezas líticas no escapan a la observación, y la profusión de molinos rotarios hallados permite proponer una evolución tipológica en base a una progresiva perfección técnica, de fines del s. V a inicios del s. II a.C. Son pocos los metales hallados, quizás por la naturaleza del terreno, pero destacan una fíbula tipo La Tène y un anzuelo de gran tamaño, que confirmaría la probable actividad pesquera. Hay indicios de trabajo secundario de hierro, sin producirse la fundición directa en la zona conocida de la aldea.

La extensa excavación del poblado de Calafell permite comenzar a valorar con propiedad el comercio protohistórico en la zona. En particular para los s. IV-III a.C arroja abundantes datos, sin olvidar los que, de manera testimonial, se tienen de los s. VII-V a.C y II a.C. Los resultados son muy afines a los ya obtenidos en el cercano núcleo rural de La Argilera. El estudio anfórico apunta para los dos siglos centrales de vida de Alorda un claro predominio del material ebusitano, en especial de ánforas, relacionable con la colonización agrícola que tiene lugar en esa isla y que han señalado autores como M. Tarradell, J. Ramón o C. Gómez Bellard. En la cuarta centuria, el resto del comercio detectable lo forman vasos áticos; los autores proponen que Ibiza sea su intermediaria principal —nunca mencionan que sea exclusiva—, rompiendo un tanto con la tradicional visión ampuritana. La conexión con el mundo ebusitano explicaría la presencia en el s. III a.C de materiales del área púnica centromediterránea. Sin embargo la conquista romana alteró profundamente estas relaciones, en beneficio de las importaciones itálicas.

A la hora de reflexionar sobre el modelo de poblamiento con el territorio que le circunda, no se insiste en las relaciones hombre/medio, pero se teoriza con agudeza en las relaciones entre los diversos asentamientos. La superficie de Alorda Park permite calcular unas 30 construcciones, que aplicando un prudente coeficiente de 6, resulta un cálculo de 250 personas para unas 1900 ha de entorno, cifra parecida a los censos de Calafell en la Baja Edad Media y principios de la Edad Moderna. Cabe suponer que el elevado número de pequeños asentamientos ibéricos en las inmediaciones, con una proximidad de 500 a 1000 metros, corresponde a un patrón de hábitat disperso en una economía campesina, fuertemente autóctona, pero con un cierto nivel de excedente, que precisamente jerarquiza el territorio y genera poblados mayores, tipo aldea, donde los excedentes son cambiados por manufacturas importadas como se propone para Alorda Park, dependiente a su vez de grandes poblados, como sería el caso de Darró (Vilanova i la Geltrú).

La conquista romana afectaría notablemente a Alorda, con la reducción de uno de sus sectores, tal vez de resultados de la campaña de Catón, ya que el registro arqueológico apunta claramente a inicios del siglo II a.C, pero es un hecho relevante que parte del

lugar pervivió hasta el tercer cuarto de esa centuria. Los pequeños yacimientos rurales parecen alcanzar fechas todavía más tardías —el mejor conocido, el mencionado de La Argilera, hasta los primeros años del siglo I a.C— Se observa como el conjunto de pequeños lugares ibéricos en el área de Calafell serán sustituidos por sólo una *villa* romana (Mas Vilarenc), mal conocida pero con indicios de actividad desde la primera mitad del siglo I a.C. Atractiva es la idea de la coexistencia de unos y otros, hasta que, desarrollada en profundidad una agricultura de plantación en el nuevo sistema, provocase la crisis de la agricultura campesina anterior. Es una propuesta sugestiva, que debe tenerse en cuenta, aunque se fundamenta en posibles comportamientos de mercado, reflejo de las preocupaciones competitivas actuales, cuando carecemos de información sobre otros aspectos de presión social.

Tres apéndices completan la obra. El primero corresponde a un avance de la campaña de 1989, donde se destaca la importancia del hallazgo de diversas estancias y en especial de una torre rectangular subdividida en dos recintos, con paralelos más próximos en Ullastret y El Brull, en una tradición mediterránea de largas raíces, que además viene a datarse en el período menos conocido del yacimiento: fines del siglo VI y primera mitad del V a.C. Unas obras importantes para tan pequeño poblado, que sugiere momentos de inestabilidad política en la formación de la cultura ibérica, también conjeturables por las armas de la no muy lejana necrópolis de Can Canyís. El segundo apéndice, un estudio preliminar de los restos faunísticos, es obra de Silvia Albizuri y Jordi Nadal. Se repasan los mamíferos, la avifauna (delegada en Francisco Hernández), la ictiofauna y los restos malacológicos hallados, así como los sacrificios de fundación, con los distintos conjuntos de ovicepridos, gallináceos y cánidos. Es de lamentar que el análisis no revierta en las conclusiones y se constituya en un estudio desconectado. Cierra el conjunto de apéndices el análisis de un resto paleoantropológico a cargo de Oriol Mercadal, correspondiente a un fémur humano de un individuo no perinatal, puesto que alcanzó algunas semanas de desarrollo.

Ignasi Garcés i Estallo.

DE NICOLÁS MASCARÓ, JOAN & CONDE I BERDÓS, MARIA JOSÉ: *La ceràmica ibèrica pintada a les illes Balears i Pitiüses.* Maó, Institut Menorquí d'Estudis (amb la col·laboració del CSIC i l'IdEB), 1993. Col·lecció Recerca, núm. 3. 146 pàg., 31,5 x 22 cms.

L'arxipèlag pitiüso-balear, per la seva situació geogràfica i per la presència colonial semítica a Eivissa, ocupa un lloc de primer ordre en els

corrents d'intercanvis del Mediterrani occidental durant la protohistòria. Aquest paper destacat ha estat posat de manifest en diferents ocasions en els darrers decennis, però sobretot —i a través de jaciments tan importants com Sa Caleta, Na Guardis o els derelictes de El Sec o la Colònia de Sant Jordi, entre altres—, en relació amb el món grec i el món púnic, mentre que els contactes —directes o indirectes— amb l'àrea de cultura ibèrica només ha estat objecte d'atenció de forma ocasional, especialment per part de M. Fernández-Miranda. El llibre que ressenyem ve a completar parcialment aquesta mancança, mitjançant l'estudi aprofundit d'una part essencial de la documentació: la ceràmica ibèrica pintada.

L'obra s'estructura en dues parts ben diferenciades: l'estudi de síntesi, que inclou una breu història de la recerca, forma la primera part del volum, mentre que —encertadament, segons el nostre criteri— s'ha situat al final el catàleg de jaciments i materials. Pel que fa a aquest darrer, és just destacar la claredat en la presentació del material —cap dificultat per localitzar la descripció o el jaciment de procedència de les peces dibuixades—, la precisió de les descripcions dels jaciments i dels materials —pero no hauria sobrat l'ús d'un codi de colors— i la qualitat de la il·lustració —representada en general a dos terços de la grandària natural—.

En total, es presenten 464 peces, amb un gran desequilibri quant a llur procedència, car la immensa majoria (423) venen de jaciments menorquins, mentre que 37 són d'origen mallorquí i altres 4 han estat trobades a Eivissa. Sembla clar que el treball incansable de prospecció realitzat a Menorca per J. de Nicolás és responsable d'aquesta desigualtat dels volums d'informació. Igualment, cal fer notar que la major part dels materials estudiats són producte de recollides en superfície, i no d'excavació. Així, el nucli de Torrevella d'en Loçano (Ses Talaies, Menorca) —el més important, quantitativament, dels jaciments estudiats—, ha lliurat per si sol 116 de les peces estudiades, però totes, sense excepció, procedents de superfície; constatacions anàlogues es poden fer en relació a jaciments com Sa Cavalleria (Es Pujol Antic, Menorca) —48 peces— o Torelló Vell-Torellonet Vell (els Hortals, Menorca), les 22 peces del qual són també el resultat de prospeccions, tot i que el jaciment ha estat objecte d'excavació.

Pel que fa a l'estudi de síntesi, consisteix essencialment en l'anàlisi particularitzada de les diferents formes i decoracions —i llurs relacions mútues—, i de la seva cronologia i distribució geogràfica. També ara cal posar de manifest la solidesa i claredat d'aquest treball —que es basa en gran part en els importants estudis anteriors d'un dels autors (M.-J.C.B.) sobre els *kalathoi*.—, perfectament il·lustrat amb mapes de distribució i unes taules de formes i decoracions simples i precises. Cal esperar, amb tot, que la taula de formes inclosa en aquesta

obra no es converteixi en una més de les diferents tipologies de ceràmica ibèrica de caràcter local o regional, les limitacions i manca d'operativitat de les quals són justament assenyalades pels propis autors. Només algunes objeccions, en tot cas, en relació amb el mapa de distribució de ceràmiques ibèriques pintades al Mediterrani occidental (figura 4, entre les pàgines 16 i 17). En efecte —i deixant de banda el gal·licisme “carta”, en lloc de “mapa”, de la pàgina 15— en aquesta figura es presenten els jaciments de la Catalunya Nord i del Llenguadoc Occidental com si fossin exteriors al món ibèric, és a dir, com si la frontera del Tractat dels Pirineus fos ja vigent per a les poblacions protohistòriques de la zona. Així mateix, hom es pregunta per quina raó el nom de Perpinyà s'escriu en la seva grafia catalana, mentre que el de Elna apareix afrancesat en *Elna*. Sobta també, en un altre ordre de coses, l'absència en aquest mapa d'Òlbia de Provença, jaciment que ha lliurat un nombre important de fragments de ceràmica ibèrica pintada, publicats per M. Bats en el seu important estudi sobre vaixel·la i alimentació en aquest jaciment.

Les conclusions a què arriben els autors poden ser resumides en els punts següents: a) la presència de ceràmiques ibèriques pintades a les Balears i Pitiüses és bàsicament un fenomen tardà, datable dels segles II i I a.C i, en conseqüència, relacionable probablement amb el comerç romà; b) el nombre i procedència de les troballes són diferents a Menorca i Mallorca: a la primera, en efecte, predominen els materials d'origen català i llenguadocià —especialment de l'àrea emporitana—, que arriben des de ple segle II a.C; a Mallorca, en canvi, les troballes són escadusseres, datables de segle I a.C i amb un clar predomini dels materials procedents del sud-est peninsular; c) tot això, i també la identitat dels materials trobats a Menorca i els apareguts a les costes gal·liques i itàliques, farien pensar en una funció d'escala obligada d'aquesta illa en els itineraris de tornada des d'Empúries —i potser Tarragona?— dels navilis itàlics durant aquesta època.

Naturalment, res no es pot objectar a aquestes conclusions, que són les que efectivament i objectivament es desprenen del material estudiat, però no semblen fora de lloc algunes reflexions sobre el tema. Cal dir, en primer lloc, que és ben possible que la imatge que deriva de les ceràmiques pintades no reflecteixi tota la realitat dels contactes comercials amb l'àrea de cultura ibèrica. Així, i pel que fa a la cronologia, sembla clar que les relacions entre la costa ibèrica i les illes s'havia iniciat amb força bastant abans del segle II a.C., segons suggereix —entre altres documents— el derelict de Binisafuller, datable segons J. Ramon vers 300 a.C i que sembla haver contingut un mínim de 150 àmfores ibèriques, possiblement procedents del nord-est de Catalunya. Per una altra part, és lògic preguntar-se —a la vista dels volums respectius de materials coneguts a Mallorca i Menorca—, fins a quin punt és possible, en l'estat actual de la recerca, treure conclusions fia-

bles en relació a la primera d'aquestes illes, on no hi ha hagut un treball sistemàtic de prospecció i recollida de materials comparable amb el que ha estat realitzat a Menorca. Finalment, roman en peu la pregunta de quin percentatge representen les ceràmiques ibèriques pintades en relació a la resta de materials ibèrics i als productes d'importació —itàlics, púnics, egeus— del mateix tipus presents contemporàniament a l'àrea d'estudi: només aquest tipus d'estudi quantitatiu podrà proporcionar una apreciació

aproximada del pes econòmic d'aquestes relacions amb el món ibèric.

En resum, una contribució de primer ordre al coneixement del tema, que posa de manifest la necessitat d'estudiar, amb el mateix rigor metodològic que han aplicat els autors, la resta dels molt abundosos materials d'importació coneguts en els jaciments protohistòrics de les Balears.

Joan Sanmartí